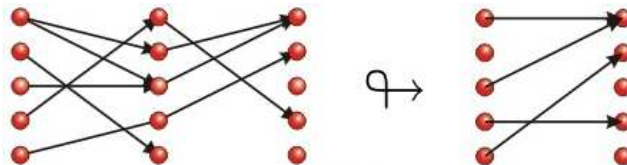

8 Skládání relací a funkcí

Látku o relacích zakončíme poznatky o obracení a skládání relací mezi sebou.

Kde jste se již intuitivně setkali se skládáním funkcí – jak například spočítáte na kalkulačce výsledek složitějšího vzorce? A jinde? □Co třeba relační databáze?

Stručný přehled lekce

- * Inverze a skládání relací v obecném pojetí. Praktické použití.
- * Přehled základních vlastností funkcí.
- * Skládání funkcí (coby relací), speciálně aplikováno na permutace.

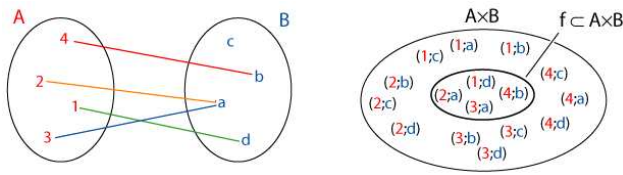
Relace a funkce, zopakování

- *Relace* mezi množinami A_1, \dots, A_k , pro $k \in \mathbb{N}$, je libovolná podmnožina kartézského součinu

$$R \subseteq A_1 \times A_2 \times \dots \times A_k.$$

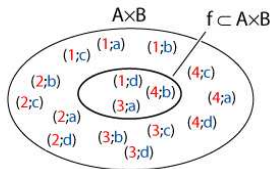
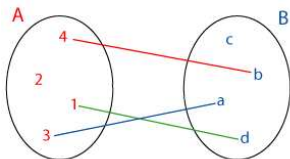
Pokud $A_1 = A_2 = \dots = A_k = A$, hovoříme o *k-ární relaci* R na A . □

- (*Totální*) *funkce* z množiny A do množiny B je relace f mezi A a B taková, že pro každé $x \in A$ existuje *právě jedno* $y \in B$ takové, že $(x, y) \in f$.

- * Množina A se nazývá *definiční obor* a množina B *obor hodnot* funkce f . Funkcím se také říká *zobrazení*.
- * Místo $(x, y) \in f$ píšeme obvykle $f(x) = y$. Zápis $f : A \rightarrow B$ říká, že f je funkce s definičním oborem A a oborem hodnot B .

- Pokud naší definici funkce upravíme tak, že požadujeme pro každé $x \in A$ nejvýše jedno $y \in B$ takové, že $(x, y) \in f$, obdržíme definici *parciální funkce* z A do B .

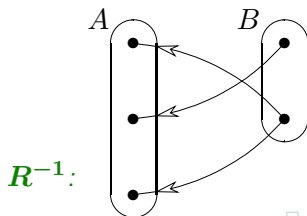
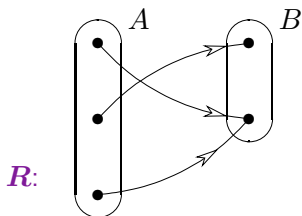

8.1 Inverze a skládání relací

Ve výkladu se nyní vrátíme k obecnému pojetí relací mezi dvěma množinami.

Definice: Necht' $R \subseteq A \times B$ je binární relace mezi A a B . *Inverzní relace* k relaci R se značí R^{-1} a je definována takto:

$$R^{-1} = \{(b, a) \mid (a, b) \in R\}$$

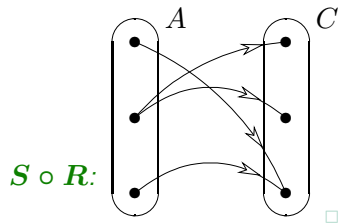
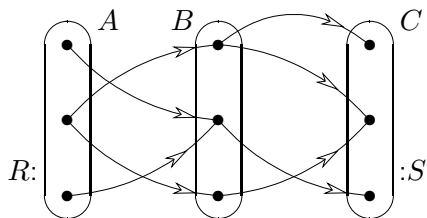
R^{-1} je tedy relace mezi B a A .

Definice skládání

Definice 8.1. Složení (kompozice) relací R a S .

Nechť $R \subseteq A \times B$ a $S \subseteq B \times C$ jsou binární relace. *Složení* relací R a S (v tomto pořadí!) je relace $S \circ R \subseteq A \times C$ definovaná takto: \square

$$S \circ R = \{(a, c) \mid \text{existuje } b \in B \text{ takové, že } (a, b) \in R, (b, c) \in S\}$$

Složení relací čteme „ R složeno s S “ nebo (pozor na pořadí!) „ S po R “.

Několik matematických příkladů skládání relací následuje zde.

- Je-li
 - * $A = \{a, b\}$, $B = \{1, 2\}$, $C = \{X, Y\}$,
 - * $R = \{(a, 1), (b, 1), (b, 2)\}$, $S = \{(1, X)\}$,

pak složením vznikne relace

$$* S \circ R = \{(a, X), (b, X)\}. \square$$

- Složením funkcí $h(x) = x^2$ a $f(x) = x + 1$ na \mathbb{R} vznikne funkce

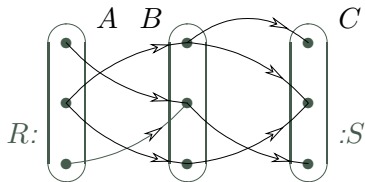
$$(f \circ h)(x) = f(h(x)) = x^2 + 1. \square$$

- Složením těchto funkcí „naopak“ ale vznikne funkce

$$(h \circ f)(x) = h(f(x)) = (x + 1)^2. \square$$

Poznámka: Nepříjemné je, že v některých oblastech matematiky (například v algebře při skládání zobrazení) se setkáme s právě opačným zápisem skládání, kdy se místo $S \circ R$ píše $R \cdot S$ nebo jen RS .

Tvrzení 8.2. Necht' $R \subseteq A \times B$ a $S \subseteq B \times C$ jsou binární relace. Pak inverzí složené relace $S \circ R$ je relace

$$(S \circ R)^{-1} = R^{-1} \circ S^{-1}.$$

8.2 Praktické použití skládání

Příklad 8.3. Skládání v relační databázi studentů, jejich předmětů a fakult.

Mějme dvě binární relace – jednu R přiř. studentům MU kódy jejich zapsaných předmětů, druhou S přiř. kódy předmětů jejich mateřským fakultám.

R :

student (učo)	předmět (kód)
121334	MA010
133935	M4135
133935	IA102
155878	M1050
155878	IB000

S :

předmět (kód)	fakulta MU
MA010	FI
IB000	FI
IA102	FI
M1050	PřF
M4135	PřF

Jak z těchto „tabulkových“ relací zjistíme, kteří studenti mají zapsané předměty na kterých fakultách (třeba na FI)? □

Jedná se jednoduše o složení relací $S \circ R$. V našem příkladě třeba:

$S \circ R$:

student (učo)	fakulta MU
121334	FI
133935	FI
133935	PřF
155878	FI
155878	PřF

Zobecněné skládání relací

Definice: (skládání relací vyšší arity): Mějme relace $T \subseteq K_1 \times K_2 \times \dots \times K_k$ a $U \subseteq L_1 \times L_2 \times \dots \times L_\ell$, přičemž pro nějaké $m < \min(k, \ell)$ platí $L_1 = K_{k-m+1}, L_2 = K_{k-m+2}, \dots, L_m = K_k$. Pak relaci T lze složit s relací U na zvolených m složkách L_1, \dots, L_m („překrytí“) s použitím Definice 8.1 takto:

- Položme $A = K_1 \times \dots \times K_{k-m}$, $B = L_1 \times \dots \times L_m$ a $C = L_{m+1} \times \dots \times L_\ell$.
- Příslušné relace pak jsou
 - * $R = \{(\vec{a}, \vec{b}) \in A \times B \mid (a_1, \dots, a_{k-m}, b_1, \dots, b_m) \in T\}$ a
 - * $S = \{(\vec{b}, \vec{c}) \in B \times C \mid (b_1, \dots, b_m, c_{m+1}, \dots, c_\ell) \in U\}$. □
- Nakonec přirozeně položme $U \circ_m T \simeq S \circ R$, takže vyjde $U \circ_m T = \{(\vec{a}, \vec{c}) \mid \text{ex. } \vec{b} \in B, \text{ že } (a_1, \dots, a_{k-m}, b_1, \dots, b_m) \in T \text{ a } (b_1, \dots, b_m, c_{m+1}, \dots, c_\ell) \in U\}$.

Schematicky pro snadnější orientaci:

$$\begin{array}{l} T \subseteq \boxed{K_1 \times \dots \times K_{k-m}} \times \boxed{K_{k-m+1} \times \dots \times K_k} \\ U \subseteq \boxed{L_1 \times \dots \times L_m} \times \boxed{L_{m+1} \times \dots \times L_\ell} \\ U \circ_m T \subseteq \underbrace{\boxed{K_1 \times \dots \times K_{k-m}}}_A \times \underbrace{\boxed{L_1 \times \dots \times L_m}}_B \times \underbrace{\boxed{L_{m+1} \times \dots \times L_\ell}}_C \end{array}$$

Příklad 8.4. Skládání v relační databázi pasažérů a letů u let. společnosti.

Podívejme se na příklad hypotetické rezervace letů pro cestující, relace T . Jak známo (tzv. codeshare), letecké společnosti si mezi sebou „dělí“ místa v letadlech, takže různé lety (podle kódů) jsou ve skutečnosti realizovány stejným letadlem jedné ze společností. To zase ukazují relace U .

T :

pasažér	datum	let
Petr	5.11.	OK535
Pavel	6.11.	OK535
Jan	5.11.	AF2378
Josef	5.11.	DL5457
Alena	6.11.	AF2378

U :

datum	let	letadlo
5.11.	OK535	ČSA
5.11.	AF2378	ČSA
5.11.	DL5457	ČSA
6.11.	OK535	AirFrance
6.11.	AF2378	AirFrance

Ptáme-li se nyní, setkají se Petr a Josef na palubě stejného letadla? Případně, čím letadlo to bude? Odpovědi nám dá složení relací $U \circ_2 T$, jak je popsáno výše.

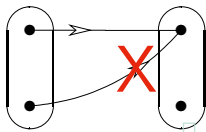
$U \circ_2 T$:

pasažér	letadlo
Petr	ČSA
Josef	ČSA
Pavel	AirFrance
...	...

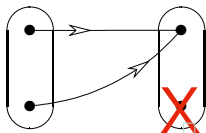
8.3 Vlastnosti funkcí

Definice 8.5. Funkce (případně partiální funkce) $f : A \rightarrow B$ je

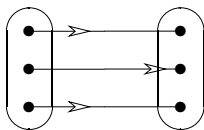
- **injektivní** (nebo také **prostá**) právě když pro každé $x, y \in A$, $x \neq y$ platí $f(x) \neq f(y)$;

- **surjektivní** (nebo také „na“) právě když pro každé $y \in B$ existuje $x \in A$ takové, že $f(x) = y$;

- **bijektivní** (vzáj. **jednoznačná**) právě když je injektivní a **souč.** surjektivní. □

Následují jednoduché ukázky vlastností funkcí.

- Funkce *plus* : $\mathbb{N} \times \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ je surjektivní, ale není prostá. \square
- Funkce $g : \mathbb{Z} \rightarrow \mathbb{N}$ daná předpisem

$$g(x) = \begin{cases} -2x - 1 & \text{jestliže } x < 0, \\ 2x & \text{jinak} \end{cases}$$

je bijektivní. \square

- Funkce $\emptyset : \emptyset \rightarrow \emptyset$ je bijektivní. \square
- Funkce $\emptyset : \emptyset \rightarrow \{a, b\}$ je injektivní, ale není surjektivní. \square

Příklad 8.6. Dokázali byste nalézt jednoduše (tj. „hezky“) vypočitatelnou bijektivní funkci $\mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N} \times \mathbb{N}$? \square

Příklad 8.7. Pro jaké hodnoty parametrů a, b je funkce $f(x) = ax^3 + 3x^2 + bx + 1$ z \mathbb{R} do \mathbb{R} injektivní či surjektivní? \square

Inverze funkce

Inverze funkce je dána definicí inverze relace z Oddílu 8.1.

Příklady inverzí pro běžné funkce:

- Inverzí **bijektivní** funkce $f(x) = x + 1$ na \mathbb{Z} je funkce $f^{-1}(x) = x - 1$. □
- Inverzí **prosté** funkce $f(x) = e^x$ na \mathbb{R} je **parciální** funkce $f^{-1}(x) = \ln x$. □
- Funkce $g(x) = x \bmod 3$ **není prostá** na \mathbb{N} , a proto její inverzí je „jen“ relace $g^{-1} = \{(a, b) \mid a = b \bmod 3\}$.
Konkrétně $g^{-1} = \{(0, 0), (0, 3), (0, 6), \dots, (1, 1), (1, 4), \dots, (2, 2), (2, 5), \dots\}$. □

Tvrzení 8.8. *Mějme funkci $f : A \rightarrow B$. Pak její inverzní relace f^{-1} je*

- a) **parciální funkce** právě když f je prostá, □*
- b) **funkce** právě když f je bijektivní. □*

Tvrzení 8.9. *Je-li inverzní relace f^{-1} funkce f taktéž parciální funkcí, tak platí $f^{-1}(f(x)) = x$ pro všechna x z definičního oboru.*

8.4 Skládání funkcí, permutace

Fakt: Mějme funkce (zobrazení) $f : A \rightarrow B$ a $g : B \rightarrow C$. Pak jejich *složení* $(g \circ f) : A \rightarrow C$ definované

$$(g \circ f)(x) := g(f(x)). \square$$

- Jak například na běžné kalkulačce vypočteme hodnotu funkce $\sin^2 x$? \square
Složíme (v tomto pořadí) „elementární“ funkce $f(x) = \sin x$ a $g(x) = x^2$. \square
- Jak bychom na „elementární“ funkce rozložili aritmetický výraz $2 \log(x^2 + 1)$? \square
Ve správném pořadí složíme funkce $f_1(x) = x^2$, $f_2(x) = x + 1$, $f_3(x) = \log x$ a $f_4(x) = 2x$. \square
- A jak bychom obdobně vyjádřili složením funkcí aritmetický výraz $\sin x + \cos x$?
Opět je odpověď přímočará, vezmeme „elementární“ funkce $g_1(x) = \sin x$ a $g_2(x) = \cos x$, a pak je „složíme“ další funkcí $h(x, y) = x + y$. \square
Vidíme však, že takto pojaté „skládání“ už nezapadá hladce do našeho zjednodušeného formalismu skládání relací.

Skládání permutací

Definice: Necht' *permutace* π množiny $\{1, 2, \dots, n\}$ je určena seřazením jejích prvků jako (p_1, p_2, \dots, p_n) . Pak π je zároveň **bijektivním zobrazením** $\{1, \dots, n\} \rightarrow \{1, \dots, n\}$ definovaným předpisem $\pi(i) = p_i$. \square

Abychom postihli obě tyto podoby, budeme také používat zápis $\begin{pmatrix} 1, 2, \dots, n \\ p_1, p_2, \dots, p_n \end{pmatrix}$. \square

Permutace lze *skládat jako relace* (funkce) podle Definice 8.1 a platí následující:

Tvrzení 8.10. *Mějme permutace π a σ množiny $\{1, 2, \dots, n\}$. Pak jejich složení $\sigma \circ \pi$ je opět permutací množiny $\{1, 2, \dots, n\}$.* \square

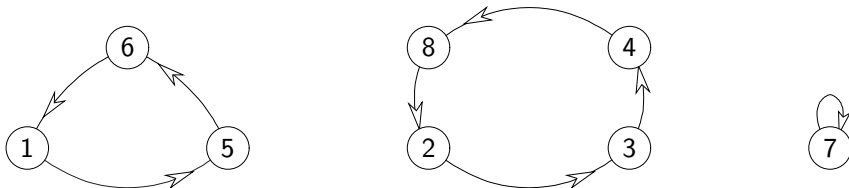
Poznámka: Všechny permutace množiny $\{1, 2, \dots, n\}$ spolu s operací skládání tvoří grupu, zvanou symetrická grupa S_n .

Permutační grupy (podgrupy symetrické grupy) jsou velice důležité v algebře, neboť každá konečná grupa je vlastně isomorfní některé permutační grupě. \square

Příkladem permutace vyskytující se v programátorské praxi je třeba zobrazení $i \mapsto (i+1) \bmod n$ ("inkrement"). \square Často se třeba lze setkat (aniž si to mnohdy uvědomujeme) s permutacemi při indexaci prvků polí.

Cykly permutací

V kontextu pohledu na funkce a jejich skládání coby relací si zavedeme jiný, názornější, způsob zápisu permutací – pomocí jejich **cyklů**.

□

- Například permutace $(1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8)$
 $(5, 3, 4, 8, 6, 1, 7, 2)$ je zakreslena svými cykly výše.
- V zápise cyklu permutace přirozeně není důležité, kterým prvkem začneme, ale jen dodržení cyklického pořadí. Cyklus v permutaci může mít i jen jeden prvek (zobrazený na sebe). □

Definice: Necht π je permutace na množině A . **Cyklem** v π rozumíme posloupnost $\langle a_1, a_2, \dots, a_k \rangle$ různých prvků A takovou, že $\pi(a_i) = a_{i+1}$ pro $i = 1, 2, \dots, k - 1$ a $\pi(a_k) = a_1$.

Reprezentace permutací jejich cykly

Věta 8.11. Každou permutaci π na konečné množině A lze zapsat jako složení cyklů na disjunktních podmnožinách (rozkladu) A . \square

Důkaz: Vezmeme libovolný prvek $a_1 \in A$ a iterujeme zobrazení $a_2 = \pi(a_1)$, $a_3 = \pi(a_2)$, atd., až se dostaneme „zpět“ k $a_{k+1} = \pi(a_k) = a_1$. Proč tento proces skončí? Protože A je konečná a tudíž ke zopakování některého prvku a_{k+1} musí dojít. Nadto je π prostá, a proto nemůže nastat $\pi(a_k) = a_j$ pro $j > 1$. Takto získáme první cyklus $\langle a_1, \dots, a_k \rangle$. \square

Induktivně pokračujeme s hledáním dalších cyklů ve zbylé množině $A' = A \setminus \{a_1, \dots, a_k\}$, dokud nezůstane prázdná. V tomto indukčním kroku si musíme uvědomit, že π omezené na nosnou množinu A' je stále permutací podle definice. \square

Značení permutace jejími cykly: Nechť se permutace π podle Věty 8.11 skládá z cyklů $\langle a_1, \dots, a_k \rangle$, $\langle b_1, \dots, b_l \rangle$ až třeba $\langle z_1, \dots, z_m \rangle$. Pak zapíšeme

$$\pi = (\langle a_1, \dots, a_k \rangle \langle b_1, \dots, b_l \rangle \dots \langle z_1, \dots, z_m \rangle) .$$

Příklad 8.12. Ukázka skládání permutací daných svými cykly.

Vezměme 7-prvkovou permutaci $\pi = (3, 4, 5, 6, 7, 1, 2)$, rozšířeně zapsanou s pomůckou jako $\begin{pmatrix} 1,2,3,4,5,6,7 \\ 3,4,5,6,7,1,2 \end{pmatrix}$. Ta se skládá z jediného cyklu $\langle 1, 3, 5, 7, 2, 4, 6 \rangle$.

Jiná permutace $\sigma = (5, 3, 4, 2, 6, 1, 7)$, neboli $\begin{pmatrix} 1,2,3,4,5,6,7 \\ 5,3,4,2,6,1,7 \end{pmatrix}$, se rozkládá na tři cykly $\langle 1, 5, 6 \rangle$, $\langle 2, 3, 4 \rangle$ a $\langle 7 \rangle$. \square

Nyní určíme složení $\sigma \circ \pi$ těchto dvou permutací (už přímo v zápisu cykly):

$$(\langle 1, 5, 6 \rangle \langle 2, 3, 4 \rangle \langle 7 \rangle) \circ (\langle 1, 3, 5, 7, 2, 4, 6 \rangle) = (\langle 1, 4 \rangle \langle 2 \rangle \langle 3, 6, 5, 7 \rangle)$$

(Nezapomínejme, že první se ve složení aplikuje pravá permutace!) \square

Postup skládání jsme použili následovný:

- * 1 se zobrazí v permutaci vpravo na 3 a pak vlevo na 4. \square
- * Následně 4 se zobrazí na 6 a pak na 1. Tím „uzavřeme“ první cyklus $\langle 1, 4 \rangle$. \square
- * Dále se 2 zobrazí na 4 a pak hned zpět na 2, tj. má samostatný cyklus. \square
- * Zbýlý cyklus $\langle 3, 6, 5, 7 \rangle$ určíme analogicky. \square